

Het narratieve als alternatief

Een nieuwe visie op de democratie

door Kees Breed

Er dreigt iets fout te gaan', constateerde Gerrit-Jan Wolffensperger onlangs in dit blad. 'Vanuit de Verlichtingsgedachte gaan we ervan uit dat gemeenschapszin ontstaat uit verlicht eigenbelang. (...) Maar de werkelijkheid van nu lijkt niet aan dit verwachtingspatroon te beantwoorden.' De vergrote autonomie en verantwoordelijkheid van burgers lijken eerder tot een versplintering van de samenleving te leiden dan tot meer gemeenschapszin en cohesie. En: 'Ook al zou de Nederlander nog zo neigen tot burgerschap, hij is gewoon het spoor bijster als het gaat om de gemeenschap waarin hij nu eigenlijk burger moet zijn' (1).

Wolffensperger noemt enkele verklarende factoren, zoals de toegenomen complexiteit van de samenleving, het ontbreken van aanknopingspunten en concrete herkenningspunten voor burgers, en de mondialisering die heeft gezorgd voor een vermindering van de feitelijke zeggenschap over de eigen, nationale leefomgeving. Hij geeft ook enkele belangrijke elementen aan van een politiek die gericht is op het tegengaan van de negatieve gevolgen van deze ontwikkelingen. Toch ontbreekt een belangrijke schakel in zijn verhaal: dat is het verschaffen van een politiek antwoord op de vraag van mensen, waarvoor ze het allemaal doen. Natuurlijk, er zijn grote maatschappelijke problemen, zoals de werkloosheid en de dreigende tweedeling van de samenleving, de teloorgang van het milieu, de onveiligheid, en ga zo maar door. Die vragen om een energieke en krachtige aanpak. Maar daarnaast hebben veel mensen behoefte aan een meer omvattend doel: het nastreven van een maatschappij waarvoor het de moeite waard is om je in te zetten. Zij hebben behoefte aan een perspectief in hun leven, een spoor, niet alleen persoonlijk, maar ook maatschappelijk. Daar ligt momenteel een gapend gat, dat door geen enkele partij wordt gevuld.

D66 heeft vanaf het begin van haar bestaan de rationaliteit en de redelijkheid hoog in het vaandel staan. Maar deze uitgangspunten op zich volstaan niet om mensen daadwerkelijk in beweging te krijgen en te mobiliseren voor maatschappelijke doelen. Wat ont-

Heeft D66 de kiezers meer te bieden dan alleen pragmatische oplossingen voor maatschappelijke problemen? Is het mogelijk een inspirerende politieke visie te ontwikkelen, zonder de nadelen waarmee de traditionele 'Grote Verhalen' zijn belast? De postmoderne filosofie biedt aanknopingspunten voor een nieuwe benadering.

breekt is het element van zingeving, van de behoefte van mensen 'to make a difference'. In veel bedrijven wordt tegenwoordig de nadruk gelegd op het bevorderen van de motivatie van de medewerkers, niet alleen in materiële maar ook in immateriële zin. Zo'n benadering is ook nodig op politiek niveau. Het gaat dan om het motiveren van burgers om zich, vanuit de eigen mogelijkheden en de eigen drijfveren, te kunnen inzetten voor een betere samenleving. Een voorwaarde daarvoor is het neerzetten van een inspirerende visie op de maatschappelijke ontwikkeling. Daarmee kan men zich dan identificeren en de eigen inzet in een groter kader plaatsen. Het terechte verzet van D66 tegen de 'grote ideeën' van het verleden, die hun kracht hebben verloren en soms zelfs tot verschrikkelijke ontwikkelingen hebben

geleid, lijkt soms weleens te hebben gezorgd voor een soort 'blinde vlek' van D66 als het gaat om de behoefte aan inspiratie bij mensen. De moeilijkheid is, dat voor de ontwikkeling van een eigentijdse, inspirerende visie het noodzakelijk is om het rationalisme van de Verlichting (en tot op zekere hoogte dus ook van de impliciete ideologie van D66) te overstijgen. En zo legt Wolffensperger dus wel de vinger op een zere plek, maar hij verzuimt daarbij om nog even stevig door te drukken, teneinde tot een nadere diagnose te komen.

Erfenis

Het Verlichtingsdenken heeft de voorwaarden geschapen voor een nieuw tijdperk in de geschiedenis van de (Westerse) mens. Het ging gepaard met het begin van de industrialisatie en legde de grondslag voor de meeste moderne politieke instituties. Maar de proclamatie van waarden als vrijheid en gelijkheid ging vergezeld van de gelijktijdige waarschuwing dat de driften van de vrije mens niet onbelemmerd konden worden losgelaten. Het egoïsme, de machtswellust en het materialisme van het individu zouden dan onvermijdelijk leiden tot een machtsstrijd van allen tegen allen. Zo zou uiteindelijk ook het voortbestaan van de gemeenschap op

Kees Breed is beleidsadviseur bij een Haags departement en auteur van het boek 'Democratie na 2000 - zingeving, vrijheid en politiek in de narratieve maatschappij', Kampen, 1996.

(1) 'Hoe houden wij de mens gebonden?', Gerrit-Jan Wolffensperger, *Idee* nr. 5/1996, SWB, Den Haag.

het spel komen te staan. De politieke instituties moesten deze machtsstrijd in beheersbare banen leiden. Zij moesten tegelijk een rationeel tegenwicht vormen tegen het ongebreideld najagen van het individuele eigenbelang. Zo werd de kiem gelegd voor een maatschappelijke orde, waarin de vrijheid van het individu werd gesteld tegenover de noodzaak van het voortbestaan van de gemeenschap. De logica van het algemeen belang diende daarin altijd te prevaleren boven het bijzondere belang van de afzonderlijke mens. De staat eigende zich op basis van dit uitgangspunt stap voor stap het beheer toe over het gehele publieke domein, waaruit het individu als mens en als subject geleidelijk steeds verder werd verdrongen. De formalisering van de leefwereld, vastgelegd in steeds meer wetten en regelingen, perkte de openbare vrijheid van het individu steeds verder in. De democratische rechten van het individu werden vastgelegd in de grondwet, maar de burgers zelf werden gedegradeerd tot anonieme radertjes in een systeem waarover zij nauwelijks reële zeggenschap hebben. De huidige kloof tussen politici en de overheid als representanten van het algemeen belang, en burgers is zo in feite het vrijwel onvermijdelijke en logische gevolg van de theoretische uitgangspunten op basis waarvan de moderne politieke instituties zijn bedacht. Het is de erfenis van het Verlichtingsdenken.

Logica van het gevoel

Cornelis spreekt in dit verband van een functionele maatschappelijke ontwikkelingsfase, waarin bepaalde menselijke waarden en vaardigheden, zoals de behoefte aan communicatie en de exploratie van wat hij noemt 'de logica van het gevoel', zijn weggedrukt. Daarmee is tegelijk onze innerlijke stuurkolom doorbroken en zijn we gedoemd enigszins verdwaasd rond te dwalen in onze maatschappelijke omgeving. Slechts de externe kanalisering zorgt voor het geven van richting aan ons handelen. De toegenomen complexiteit van de samenleving echter maakt dat zulke primitieve sturingsmethoden niet langer toereikend zijn. De huidige maatschappij behoeft de zelfsturende en communicerende mens, niet alleen als basis voor een solide zelfontplooiing maar ook om de actuele maatschappelijke problemen het hoofd te kunnen bieden (2). Dit impliceert een nieuwe mensvisie, die de eenzijdigheden en tekortkomingen van het mensbeeld van de Verlichting overstijgt. Vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines worden en zijn recent bouwstenen aangedragen, waarmee een dergelijke herdefinitie mogelijk wordt gemaakt. Deze kunnen worden samengevat onder de noemer van een 'narratief' mensbeeld.

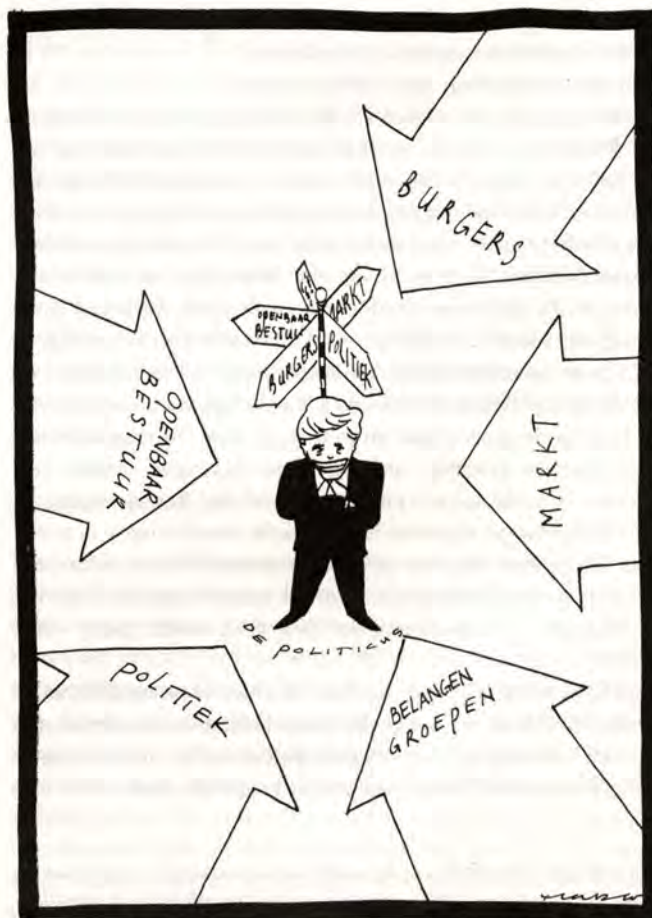
Nieuw mensbeeld

In de narratieve mensvisie worden mensen niet beschouwd als dragers van objectieve belangen, maar als subjecten die gestalte geven aan hun eigen bijzondere levensverhaal. Zij verwerken hun ervaringen en pogen daarin samenhang aan te brengen door ze een plaats te geven in het verhaal van hun leven. De dagboektekeningen van gisteren vormen tegelijk het interpretatiekader voor de nieuwe ervaringen die vandaag en morgen worden opgedaan. Zij ontwikkelen zo hun eigen bijzondere visie op zichzelf (zelfbeeld) en hun omgeving (maatschappijbeeld). Zij doen dat in

interactie met hun medemens: ouders, broers en zussen, vrienden en vriendinnen, en op latere leeftijd collega's, maar ook filmhelden en publieke figuren waarmee zij zich identificeren of waartegen zij zich juist afzetten. Dat is het fundament voor de ontwikkeling van een eigen, unieke identiteit. Persoonlijke waarden ontstaan in dit proces. Deze zijn niet per definitie egoïstisch of materialistisch. Want het individu heeft ook behoefte aan erkenning en waardering van zijn omgeving. Hij zal in beginsel streven naar een zekere mate van harmonie met de mensen om zich heen. De mate waarin het individu erin slaagt het eigen levensverhaal te verflechten en af te stemmen met de verhalen van zijn omgeving, bepaalt in hoeverre die harmonie daadwerkelijk tot stand komt. Communicatie, de uitwisseling en de bespreking van ervaringen, speelt daarbij een essentiële rol. Het is de basis van vriendschap en collegialiteit en tegelijk een belangrijke sleutel tot persoonlijk succes in het leven.

In het zelfverzonnen levensverhaal stijgen we uit boven de vluchtige beleving van de afzonderlijke momenten. Het geeft een extra dimensie aan ons bestaan en verleent er een bredere zin en betekenis aan. Wij positioneren ons ermee ten opzichte van anderen, en maken het hen mogelijk om zich op hun beurt te positioneren ten opzichte van onszelf. De fundamentele behoefte aan erkenning kan immers alleen in interactie met anderen worden vervuld. Zonder deze is het levensverhaal leeg, zonder betekenis.

Deze postmoderne visie op de mens houdt in feite een breuk in met een lange filosofische traditie in het Westen. Want sinds Socrates en Plato is dat in hoge mate gedomineerd door de zoektocht naar wat 'het wezen' van de mens is. Geluk en harmonie hangt daarbij af van de mate waarin de mens erin slaagt in overeenstemming met dit 'wezen' te leven. Deze waarheid zou voor alle mensen ge-

(2) Zie: Arnold Cornelis, 'Logica van het gevoel, stabiliteitslagen in de cultuur als nesteling der emoties', Amsterdam/ Brussel, 1992.

lijk zijn. De inrichting van de maatschappij zou zodanig moeten zijn, dat optimale voorwaarden worden geschapen voor een dergelijke individuele (maar voor iedereen gelijke) zelfrealisatie. Het streven naar autonomie en authenticiteit, dat in de jaren '60 van deze eeuw gelijktijdig vrijwel overal in de wereld en over de hele breedte van het maatschappelijk leven zo krachtig naar voren kwam, heeft uiteindelijk dit beeld achterhaald. Nieuwe stromingen in een reeks van wetenschappelijke disciplines, van de filosofie en de sociologie tot in de psychologie en uiteindelijk ook in pragmatische management-visies en bestuurskundige theorieën, hebben de basis gelegd voor een alternatieve benadering. Wat rest is de opgave om met behulp van de bouwstenen die vanuit al deze disciplines zijn aangedragen een nieuwe politieke theorie en visie te ontwikkelen.

Politieke visie

Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat niet de beteugeling van de menselijke driften, maar juist het vrijmaken van de individuele energie en motivatie voorop dient te staan. De emancipatie van de Kleine Verhalen, van de burgers als subject van de samenleving, is de kern van het eigentijdse Grote Verhaal. De Kleine Verhalen ontstaan in onderlinge wisselwerking en krijgen in de interactie hun bredere maatschappelijke betekenis. De politiek moet daarvoor een kader verschaffen, niet meer maar ook niet minder. Burgers willen erkenning. Zij willen een volwaardige maatschappelijke rol kunnen spelen, en niet louter dienen als object van het overheidsbeleid. De herovering van het publieke domein op de onpersoonlijke machtsstructuren en de anonieme politieke instituties maakt deel uit van het streven naar modern burgerschap.

Niet de angst voor de burger, maar juist het vertrouwen in en op burgers vormt het vertrekpunt voor een politiek die gericht is op deze emancipatie-gedachte. Bij de inrichting van de samenleving en bij de oplossing van de grote maatschappelijke problemen is dat steeds het 'leitmotiv'. Het is dan de taak van de politiek en van de overheid om de maatschappelijke krachten, waar dat noodzakelijk is, te bundelen en een zekere richting te geven, zodat effectief kan worden samengewerkt. Want de markt, de vrijplaats bij uitstek voor het individu, biedt lang niet altijd het vanzelfsprekende antwoord voor de maatschappelijke problemen. Maar als, daarentegen, de politiek een antwoord formuleert en de overheid zijn werk laat doen zonder intensieve betrokkenheid van burgers, dan gaat het vaak net zo goed mis. De bundeling van maatschappelijke krachten vooronderstelt veel samenspraak en een gemeenschappelijk leerproces. Pas dan kan effectief beleid worden geformuleerd, waaraan bovendien alle betrokkenen in de samenleving vanuit hun eigen rollen en vaardigheden gemotiveerd kunnen meewerken. Pas dan wordt de samenleving tot een werkelijk lerende samenleving.

Nieuwe rol overheid en politici

De overheid heeft daarbij niet louter de functie van nachtwaker en van vangnet voor probleemgevallen, en evenmin de functie van een 'big brother' die steeds toeziet op de naleving van alle politiek geformuleerde wetten en leefregels. De overheid heeft, onder stevige leiding van de politiek, een belangrijke mobiliserende functie. Zij vormt de spil van de maatschappelijke communicatie- en leerprocessen. Politici kunnen hun leidinggevende rol natuurlijk alleen goed vervullen als zijzelf voortdurend in contact staan met

burgers en zich niet beperken tot gemanoeuvree onder de Haagse kaasstolp. Dat vereist niet alleen een ander gedragspatroon ten opzichte van de huidige praktijk. Het vooronderstelt ook een nieuwe kijk op wat hun rol in de samenleving nu eigenlijk precies is. Veel politici zien zichzelf, in het verlengde van het Verlichtingsdenken, als de vertegenwoordigers van het algemeen belang. Als zodanig staan zij boven burgers, die vooral worden beschouwd als de najagers van het bijzondere eigenbelang. Zij zien het als hun taak om verschillende objectieve belangen steeds tegen elkaar af te wegen en op basis daarvan keuzes te maken. Tegelijk zien zij zichzelf, als vertegenwoordigers van hun achterban, als spelers op een schaakveld waarin machtsposities worden verdedigd of moeten worden veroverd. In de politieke instituties, met de bijbehorende spelregels, wordt de maatschappelijke machtsstrijd zo gekanaliseerd en worden tegenstellingen gepacificeerd. De rol van burgers is grotendeels beperkt tot het uitbrengen van hun stem in het kieshokje, waardoor eens in de vier jaar de onderlinge machtsverhoudingen globaal worden afgebakend.

Wanneer we de rol van politici bezien vanuit de stelling dat het gaat om leiding geven aan maatschappelijke leerprocessen, ontstaat een heel ander beeld. Het gaat dan niet zozeer om het maken van keuzes, maar veel meer (daaraan voorafgaand) om het analyseren van ogenschijnlijke tegenstellingen en van de achterliggende motieven en visies van betrokkenen. Vaak is het mogelijk om op een dergelijke basis een verbindende visie te ontwikkelen, waarin iedereen zich kan vinden. Politici hebben dan de rol van 'coupling agent' en katalysator in een netwerk, of van makelaar bij onderhandelingen. Zelfs bij moeilijke verdeelvraagstukken, zoals de verdeling van woon- en werkruimte, het oplossen van milieukwesties en de toekenning van subsidies, zijn daarmee - althans op lokaal niveau - al de nodige bemoedigende ervaringen opgedaan. Waar het dan vooral om gaat, zo blijkt uit onderzoek, is dat politici zich diepgaand inlaten met de wensen en de onderliggende waarden van alle partijen, en zich er niet boven blijven stellen (3).

In theoretische termen betekent dit dat politici een actieve rol hebben te vervullen bij de vervlechting van de levensverhalen van burgers. Dat gaat gepaard met cognitieve en ook emotionele processen. Daarmee komt o.m. een gemeenschappelijk analyse- en referentiekader tot stand. Op basis daarvan kan men werken aan het bedenken van gezamenlijke oplossingsrichtingen voor een specifiek probleem. Zo ontstaat uiteindelijk een duurzaam net- en vlechtwerk tussen de betrokkenen. Niet vanuit een politiek isolement, maar juist vanuit intensieve contacten met burgers komt zo de formulering van het algemeen belang tot stand. Niet de opgelegde dwang van bovenaf, maar dit narratieve vlechtwerk zorgt tenslotte ook voor de maatschappelijke cohesie op lange termijn.

Politieke consequenties

Veel van deze gedachten zijn terug te vinden in het document over 'De mens in de samenleving', dat als achtergrond dient voor de discussies op het komende partijcongres van D66 in maart. Deze benadering betekent echter wel dat de visie van D66 op de staatkundige vernieuwing enige aanvullingen behoeft. Want de herziening van een aantal aspecten van ons kiessysteem (referendum,

(3) Zie bijv. L. Susskind en J. Cruikshank, 'Breaking the impasse, consensual approaches to resolving public disputes', 1987.

gekozen minister-president en burgemeester, het districtenstelsel blijft het nastreven waard, maar volstaat niet. Het gaat ook om de wijze waarop de politieke instellingen functioneren. Zo is een omvorming van het parlement nodig, van een afgescheiden orgaan voor politieke besluitvorming en controle tot een open en toegankelijk centrum van maatschappelijke besluitvorming. Daartoe kan bijvoorbeeld het instrument van de parlementaire enquête worden uitgebreid, qua werking en toepassing. Zo'n enquête zou dan niet alleen moeten worden gehouden na afloop van een (vermeende) catastrofe, maar juist een regulier onderdeel moeten uitmaken van de voorbereiding van politieke besluitvorming op hoofdlijnen. Zo bleek enige jaren geleden de commissie-Buurmeijer in staat te zijn om, op basis van uitgebreide hoorzittingen en een grondige analyse, hoofdlijnen voor het sociale zekerheidsbeleid te formuleren waarmee alle leden van de commissie, afkom-

stig uit vrijwel alle politieke partijen, konden instemmen. Van een parlementaire enquête gaat ook een grote publicitaire werking uit, waaruit een grote belangstelling van burgers blijkt. Men kan denken aan het organiseren van bijvoorbeeld een vijftal grote debatten per jaar, vast te stellen bij het begin van het parlementaire jaar. Daarvoor moeten dan fondsen ter beschikking komen uit de rijksbegroting. Departementen kunnen bovendien worden verplicht hiervoor, op projectbasis, deskundige ambtenaren af te staan. Wanneer het parlement zich meer met de formulering van het beleid op hoofdlijnen gaat bezighouden, verandert ook de rol van de ministerraad enigszins. Het kabinet wordt dan meer een orgaan dat zorg draagt voor de uitwerking en uitvoering van de politieke besluiten die in het parlement tot stand zijn gekomen. En tegelijk kunnen de beleidsdirecties van de departementen, die tot dusver een grote rol spelen bij de voorbereiding van het kabinetsbeleid, worden ingekrompen. Men kan zelfs overwegen om de 'staande' beleidsdirecties geheel op te heffen en te vervangen door een grote 'pool' van beleidsmedewerkers die per kabinetsperiode worden toegewezen aan projectteams. Deze hebben dan tot taak om de kabinetsprioriteiten uit te werken op specifiek aangeduide probleemgebieden. Daarmee kan de verkokering met de bijbehorende rituele ambtelijke dansen in de talrijke interdepartementale commissies worden doorbroken.

Politiek moet zich richten op levensverhalen van burgers!

Foto: Archief CC

worden doorbroken. Mutatis mutandis zijn soortgelijke hervormingen op lokaal niveau mogelijk. Tenslotte kan men denken aan het overdragen van een flink deel van de controle-taken van parlement en gemeenteraad naar andere niveaus. Gekozen ombudsmannen kunnen toezien op de mate waarin publieke instellingen, en zelfs particuliere bedrijven, bijdragen aan de oplossing van maatschappelijke problemen of niet. Zij kunnen daarover jaarlijks rapportages uitbrengen, die dienen als input voor beleidsinitiatieven maar ook effecten hebben voor het imago van de organisaties waarover verslag wordt uitgebracht.

Een nieuw maatschappelijk ideaal

Langs deze weg kan een inspirerende maatschappijvisie worden gekoppeld aan de formulering van politieke doelen. Wanneer deze worden gerealiseerd, ontstaan nieuwe aanknopingspunten voor burgers die zich met het beleid willen bemoeien. Het probleemoplossend vermogen van het politiek systeem wordt vergroot en tegelijk kan worden gewerkt aan de versterking van de maatschappelijke samenhang op lange termijn.

Voorbij de einder van de Verlichting worden zo de contouren zichtbaar van een nieuw maatschappelijk ideaal. ♦